

SZEMLE

BOROS GÁBOR

GÁBOR GYÖRGY – VAJDA MIHÁLY (SZERK.)

A lét hangoltsága.*Tanulmányok a tudás sokféleségéről.* Budapest, Typotex.

2010. 369 oldal (Saeculum Könyvek)

Dancing on the Edge, kicsit szabadon: „borotvaélen táncoló” a címe a borítótervet ihlető képzőművészeti alkotásnak: egy sárgy (albatrosz?) kötelet húz magával repülés közben, s e kifeszült kötélén buddhista szerzetes (?), kung-fu harcos (?) kötéltnacos egy keréken egyensúlyoz. Nem volt sokkal könnyebb a szerkesztők feladata a kötet összeállításakor, hiszen a maguk elé kitűzött cél a korunkban lehető legátfogóbb filozófiai célkitűzés, s e célt megvalósítani nem saját kútfejükre építve vagy a tetszésük szerint válogatott szerzőkkel kellett, hanem egy meghatározott filozófiai műhelynek, az MTA Filozófiai Kutatóintézetének 2009-ben volt munkatársaival és vendégelőadóival. A cél a lét hangoltságának megragadása, nyilvánvaló allúzióként a *Sein* és a *Stimmung* heideggeri fogalmaira, amiből következik, hogy valamiképp a hajdani *metaphysica generalis* és *specialis* örökségképp a lét nagy tartományainak illeszkedéséről, összehangoltságuk módozatairól kell beszélni. Az ezt megközelítő tudás sokfélesége ebben a hagyományban magától értetődik, az arisztotelészi érzelmfilozófia ontológiai „habilitációja” Heidegger *Lét és időjében* (lásd Vajda Mihály kötet-címadó írását; azért nem *rehabilitáció*, mert az érzelmek korábban nem „lakoztak” az ontológiában), a megértés fogalmának létértelművé tágítása, a tudás laboratóriumi elszigeteltséghez kötődő koncepciójának

elvetése épp ezt jelenti. A tudás egyszersmind konstitutív is: a szöveggként, a leírt valójában megjelenő tudás nem önmagukban létező valóságselemekhez kapcsolódik, hanem maga tesz kísérletet a faktumként adott lét dimenzionálására, tördelésére, hogy egy-egy sajátos perspektíva felől mutakozzék meg a lét hangoltsága. E perspektivitáshoz az is hozzátartozik, hogy az adott lét hangoltsága bizonyos nézőpontokból *jól*-hangoltságként („*wohltemperiert*”), más nézőpontokból bizony inkább *el*hangoltságként „hangzik”.

A recenzió maga természetesen a legperspektivikusabb műfaj, az adott kötet hangoltságát a recenzió saját nézőpontjából vizsgálja, amely nem azonos sem a szerzők, sem a szerkesztők, sem az olvasók nézőpontjával. A recenzió, előrebocsátva véleményét, úgy „hallja”, a szóban forgó kötet összességében jól-hangolt, noha ez nyilvánvalóan nem jelenti, hogy minden írással, minden állítással egyetért.

Talán meglepő, de most úgy látom, a kötet kulcsa Sziklai László „*Minden papírdarabkára vadászni...*” című írása, amellyel az a tudás, amelynek sokféleségéről szó van, önreflexívvé válik, szituálódik. Ebben az írásban ugyanis a Filozófiai Kutatóintézet létrejöttéről, első időszakáról van szó, inkább nem akarva, mint akarva, kitekin-téssel a jövőre, ami éppenséggel a kötet jelenideje. Ennek az írásnak a nyomán úgy

tűnik, a Lukács Archívum és a Filozófiai Kutatóintézet kétszeresen is kötélháncs-ként lebeg(ett) az ő semmije, vagyis nemléte fölött. Az egyik a Sziklaitól is exponált probléma, hogy vajon mit jelent archívumot létesíteni az önmagát nagy, szubsztantív világtörténelmi áramlatként megragadó marxizmus-leninizmus egy vezető gondolkodója számára, akinek – egy lehetséges értelmezés szerint – életfeladata abban is állhatna, hogy a maga személyes individuum voltát visszaszorítva az „osztály” világtörténelmi individualitásában oldódjék fel. (Ebben a problémában csíráként benne rejlik a kötetnek csaknem egészét látenesen strukturáló probléma a történelem kétféle megközelítéséről: vajon a történelem annak feltárása-e, *wie es gewesen*, s akkor ehhez a filozófiától módszertani fogódzókát lehet remélni; vagy abból indulunk ki, hogy van tudásunk az emberi történelem emberen túli nagy sodrásáról, akár van ennek emberen túli személyes irányítója, akár nincs, akár van kivethető, esetleg valamiképp előre jelzett iránya, akár nincs. Ha ez utóbbi állásponton vagyunk, akkor nem módszertani fogódzókát kell keresnünk a filozófiában, hanem megerősítéseket a jól dokumentált tényektől s feltárásuk módjától függetlenül tudott vagy legalább sejtett fő áramlatról.) Ha feloldódik, akkor a tényeket rögzíteni próbáló cetlivadászatnak aligha van értelme, ha nem oldódik fel, akkor viszont túl önállóvá válik, önmaga törvényét követi a világtörténelem állítólagos törvényei helyett, melynek az adott (volt?) párt a nagy tudója, s ez esetben elveszti az igényjogosultságát arra, hogy épp e mozgalom vezető gondolkodójának számítsen. Vagyis egy világosan artikulálható alternatíva bármely ágát követve is oda jutunk, hogy nincs létjogosultsága az archívumnak. A valóság, a megoldás a lavírozás lett a pártakat és az utóbbi egy-két évszázad európai kultúrájának nagy individuumok iránti tisztelete között, amely a személyes

archívumok intézményét életben tartja. Mármost így rekonstruálható ez a mából visszatekintve, akkoriban nyilván sokkal pragmatikusabban s gyakorlatibb szinten zajlottak az események, amelyekre nagyon jól rávilágítanak a Sziklai-tanulmány jegyzeteiben közölt dokumentumok: például a Radnóti Sándor kibetűzői alkalmazásának meghosszabbításáért folyamodó levél. E gyakorlati értelemben vett lavírozás mellett meg kell természetesen említeni ennek elméleti oldalát, amelyet a reformmarxizmus névvel szokás illetni. S ez a fent említett kétszeres kötélháncsi helyzet másik alapproblémája. Tudniillik hogyan lehetne, s miért kellene Filozófiai Intézetet alapítani és fenntartani egy olyan országban, amelyben a vezető párt hivatalos ideológiai öntudata szerint olyan mozgalmat szolgál s irányít, amely meghaladta a klasszikus értelemben vett filozófiát, s amelynek ráadásul minden jel szerint (bár talán valamennyire maguk ezek a jelek is hozzátartoznak ehhez vagy ahhoz az ideologikus öntudathoz, lásd Simon József: *Filozófia vagy irodalom?* In Boros Gábor [szerk.] *A hetvenes évek filozófiai lehetőségei és valósága Magyarországon és az NDK-ban*. Budapest, L'Harmattan. 2010, 216–222) a hagyományos, kommunizmus–szocializmus–marxizmus uralma előtti korszakokban sem volt akkora jelentősége a kultúrában, hogy egy ilyen önálló kutatási intézményt indokolttá tett volna? A „reform” mint minősítő szócska a „marxizmus” mellett ebben az összefüggésben kétségkívül megkérdőjelezést jelentett: *filozófiai* intézetet alapítani és fenntartani közel állt ahhoz, amit a klasszikus európai filozófiatörténet önálló művelése jelentett nagyjából ugyanebben az időszakban: a marxizmus-leninizmus ideológiájának legalább látenesen megkérdőjelezését.

Nem szeretnék hosszabban időzni ennél az írásnál. Azért emeltem ki kulcsként, mert a nemlétezés – Lenin Intézet – Filozófiai Intézet és Lukács Archívum vonalat

meg lehet hosszabbítani, s annak (remélhetőleg pusztán az idő természetéből fakadóan pillanatnyi) végpontján az a Filozófiai Kutatóintézet áll, amelynek 2009. évi kutatói terméséből állt össze a jelen kötet. Immár nem élehetetlen, komolyan nem vehető szélsőségek közti lavírozásra épülve – akár gyakorlati, akár inkább elméleti értelemben vesszük ezt –, hanem az európai kultúra elengedhetetlen alkotóelemét jelentő, hagyományos – azaz hagyományától, történelmétől elválaszthatatlannak tekintett – filozófia művelésének helye. Lukács György marxizmusa csakúgy, mint korai „szellemtörténeti” kötődése egyáltalán nem valamiféle megoldhatatlannak tetsző paradoxon már, hanem az a feladat, hogy mindezek a mozzanatok beépíttessenek a filozófia hagyományáról alkotott képünkbe, illetve hogy saját filozófiai próbálkozásainkhoz alapul szolgáljanak. Ezt a feladatot a Lukács Archívum munkatársai értelemszerűen inkább Lukács oldaláról, kissé a *wie es gewesen* oldaláról közelítik meg (bár nem kizárólag, példa erre Hévízi Ottó írása), míg a szorososan vett Kutatóintézet munkatársai a filozófiai hagyomány és a saját filozófiai törekvések oldaláról (ez sem kizárólagos, példa rá Gángó Gábor írása).

Mint említettem, a kötet látens, általános strukturáló elve a történelem kétféle megközelítésmódja. Elég egyértelműen jelenik meg e kettősség az első nagyobb egységben, melynek címe is utal a történelemre: „A történelemhez tartozunk, mielőtt történelmet íránk” (természetesen mást jelent a „történelem” az első előfordulásban, mint a másodikban). Gábor György *Az ikrek – Róma és Jeruzsálem*, Frenyó Zoltán *Hitvita és kényszer Szent Ágoston antidonatista leveleiben* és Turgonyi Zoltán *Vannak-e európai értékek?* című írása képviseli a szubsztantív értelmű történelem-felfogást, míg a történész vendégelődők írásai – Gyáni Gábor *A történelmi tapasztalat fogalmának historizálása* és Sonkoly

Gábor *Kulturális örökség és történelem a városban* című írása – a történelemnek mint olyan tapasztalati térnek a létét posztulálják, amely mögé, alá vagy fölé módszertani vagy más okokból nem juthatunk. Az értékek megjelenése világ(üdv)történelmi perspektívából ez utóbbi írásokban nehezen képzelhető el, míg az elsőként említettekben elengedhetetlen. Mester Béla írása *A felső hatalmasságok fogalma a 16. századi magyar reformáció politikai gondolkodásában* címmel, történészi alaposággal épp a politikum létében megtapasztalható történelmi ténynek a történelem fölötti, személyes isteni szférába való teoretikus bekapcsolásának jár utána a reformáció körüli vitákban, különös tekintettel a magyarországi reformáció különböző képviselőire. Ezzel üdvös módon kitágul a magyarországi filozófiai gondolkodás fogalma időben és szellemi térben is, nagyjából Quentin Skinner *Foundations of Modern Political Thought* című alampublikájának folytatásaképp. S ha már a kora újkornál tartunk, a recenzens nagy örömeire még két izgalmas tanulmányt olvashatunk e korról, Szántó Veronika *Harvey, Harrington és a politikai test vérkeringése* és Székely László *Az orchideák bolygója: Pascal végtelen térségei és a Földön kívüli élet* című írását (mindkettőt az „Egy felfoghatatlan mindenségbe való belevetettséggel” című részben találjuk). Szántó írása is kapcsolható az általános strukturáló elvhez: a 17. századi vita a vér vagy a szív központi jelentőségéről az emberi testen belül teljességgel politikai színezetet kap: a szív a hatalomkoncentráció jelképe, azé az egy, kitüntetett ponté, amelyen keresztül az, ami nem e világról való, mintegy „felső hatalmasságként” hatást gyakorolhat e világ történéseire. Az éppen „felfedezett” vérkeringés mint az egész testműködést összefogó funkció révén viszont a vér szert tett egy alternatív jelképi szerepre, a hatalomkoncentrációval szemben a hatalomdisztribúcióéra – noha azt azért mégsem lehet

állítani, hogy egyértelmű megfelelés lett volna a szívet hangsúlyozó medikusok és királypártiak közt egyfelől, és a vért hangsúlyozók és republikánusok közt másfelől. Székely László érdekes módon nem a történelem síkjának bejárását-megtapasztalását folytatja, hanem a világegyetem tereit „járja be”: az Istentől elhagyottnak tekintett pascali világegyetemben más értelmes lényeket kereső újkori filozófusokat és 20. századi filozófáló természettudósokat és irodalmárokat vizsgál.

De annyi bizonyos, hogy a vér kiemelését a korban úgy fogták fel, mint ami megnehezíti, ha lehetetlenné azért nem is teszi a transzcendens kötődésű, halhatatlan individuális lélek hozzákapcsolását a testhez. Ez a „mortalizmus” bukkan fel Mesterházi Miklós Kant-értelmezésében – *A metafizika álmai, megmagyarázva egy szellemlátó álmai által* –, aki stilisztikailag is izgalmas írásban mutatja be a halhatatlan szubsztanciaként felfogott lélek beilleszthetlenségét a kritikai Kant gondolatvilágába. S noha a halhatatlanság teológiai vonatkozása el is halványul Varga Péter András írásában (*A husserli tudatfelmérológia önértelmezési vitájának előképe a 19. században*), azért a pszichologizáló, valamely szubsztantív lélekfogalomnak legalább a maradványát Husserl írásaiban fellelni próbáló olvasatok felidézése, Husserl ütköztetése a korabeli pszichologizáló gondolkodásmóddal ehhez a gondolatkörhöz kapcsolódik. A politikafilozófia aspektusában a disztributív hatalomfelfogás oldalán áll Codruța Cuceu írásának nyilvánosságelemzése (*A politikafilozófia modernizálása – A nyilvánosság pragmatista megközelítése*), míg Neumer Katalin annak jár utána, hogy a pszichologizáló transzcendentálfilozófia tárgyat konstituáló lélekfogalma helyébe lépő wittgensteini nyelvjáték milyen értelembe s milyen mértékben konstituálja a tényeket, illetve van-e „harmadik Wittgenstein” (*A nyelvjátékok konstituálják-e a*

tényeket? Wittgenstein 1946–1951). Vajda Mihálynál (*A lét hangoltsága*) az érzelmeket, affektusokat filozófiai-ontológiai szinten újra tematizáló heideggeri gondolkodás a szubsztantív lélek vagy elme (*res cogitans*) és a tőle élesen elválasztott, szubsztantív módon felfogott világ (*res extensa*) közötti túl élesen megvont határ feloldásának szükségességét nyomatékosítja. Elemzésében az unalom heideggeri hármasság fogalma áll a középpontban, amely végül összekapcsolódik a „szórakozás” pascali fogalmával.

A *Történelemre vonatkoztatott és politikumba átültetett áldozathozatali etika* című nagyobb blokk csaknem teljesen Lukács György gondolkodását vizsgálja – Hévi-zi Ottó a korai (*Személyességek, valóságok, etikák – A szökratikus Lukácsról*), Gángó Gábor a kései Lukáccsal (*Sigfried Kracauer- és Walter Benjamin-hivatkozások Lukács György Az esztétikum sajátosságában*) foglalkozik –, illetve a Lukács-iskola és Lukács-óvoda tagjainak a marxizmustól egyre távolabb kerülő gondolkodási horizontját vázolja fel az *Überhaupt-könyvtől* kezdve (Kovács Gábor: *Az újbaloldal és a magyar filozófia a hetvenes évek elején: néhány adalék az Überhaupt-könyv eszmetörténeti háttéréhez*) a mára igen aktuálissá váló ökológiai gondolkodás magyarországi kezdeményéig Bence György és Kis János tanulmányában (Békes Vera: *Egy kézirat az eszterházi évek elején, a „máriures és mégüres pillanat senkiföldjén”*). Fejtő Ferenc megidézésével ismét kitágul a magyar filozófia kifejezés jelentéstartománya (Agárdi Péter: *Fejtő Ferenc és a magyar nemzeti kultúra*), míg Ferencz Sándor és Surányi László írásával két olyan 20. századi gondolkodói kör bukkan fel, amelyek joggal tekinthetők a lukácsi, Marxból kiinduló filozófális alternatíváinak. Ferencz Vidrányi Katalin személyének és az általa művelt, a patrisztikára épülő teológiai-filozófiai gondolkodásnak állít emléket („Én nem az ő eretnekük vagyok”),